

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE ETKİLİ OLAN DIŞ FAKTÖRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE ASSESTMENT OF EXTERNAL FACTORS HAVING AN IMPACT ON THE PROCESS OF TRANSITION TO A MULTI-PARTY SYSTEM IN TURKEY

Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap AKINCI¹
Yrd. Doç. Dr. Sefa USTA²

ÖZ

Demokrasinin ulaşılmış olduğu derinlik, Türk siyasal hayatının sürekli güncel kalan tartışma konularının başında yer almaktadır. Toplumların farklı yaşanmışlıkları ve birikimleri dolayısıyla siyaset tarzları ve uygulamaları farklılıklar göstermektedir. Kimi toplumlar uzun yüzyıllar boyunca verilen mücadeleler ile toplumdaki gelen talepler doğrultusunda demokrasiye ve bu bağlamda çok partili hayata geçmişken, bazı toplumlar ise çok da uzun sayılmayacak bir süreç içerisinde, toplumdaki ziyade uluslararası konjonktürün etkisiyle demokratik siyasal hayata geçmişlerdir. Bu çalışmada Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinde dış etkenlerin, en az iç etkenler kadar belirleyici olduğu tezinden yola çıkılarak, dış etkenler irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasal Hayatı, Çok Partili Hayata Geçiş, Türk Dış Politikası, Türk Demokrasisi

Jel Kodları: D70, D72, Z18

ABSTRACT

One of the oldest debates of the Turkish political life is the deepness at which Turkish democracy arrives. The lifestyles and applications of societies may show differences because of their different life experiences and accumulations. Although some societies have moved to a multi-party system in line with the demands of society with long period of struggles, some of them have transitioned to democracy thanks to international conjuncture in a shorter time according to societies. In this study, external factors are analyzed with the thought that the external factors are as significant as internal factors in the process of transition to the multi-party system of Turkey.

Keywords: Turkish Political Life, Transition To Multi-Party System, Turkish Foreign Policy, Turkish Democracy

Jel Codes: D70, D72, Z18

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılın başlarında başlayan değişim ve dönüşüm hareketleri, Tanzimat Dönemi ve Meşrutiyet Dönemlerinde hız kazanmıştır. Öyle ki, II. Meşrutiyet Döneminde 1909–1913 yılları arasında birçok siyasi parti kurulmuş ve çok partili siyasal hayatın temelleri atılmıştır.

¹ Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, abdulvahap.akinci@kocaeli.edu.tr

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sefausta@kmu.edu.tr

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, çok partili siyasal hayata geçiş denemeleri olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası bu dönemde kurulup, daha sonra kapatılan partilerdir. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, dönemin toplumsal koşulları içinde meydana gelen olaylar ve halkın bu sürece hazır olmadığı ileri sürülerek, kapatılmış veya kapatılmak zorunda kalınmıştır. Bu şekilde muhalefet oluşturma girişimleri başarısız olmuş, demokratik hayata geçiş sonraki yıllara ertelenmiştir. 1940'lı yıllara gelindiğinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu ortam, çok partili siyasal hayata geçişi ve bir muhalefet partisinin oluşturulmasını elzem hale getirmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durum, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen dış gelişmeler çok partili demokratik süreci hazırlamıştır. Bu durum, 1945 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) içinden ayrılan 4 milletvekilinin Demokrat Parti'yi (DP) kurmasıyla sonuçlanmıştır. 1946 yılında gerçekleştirilen demokratikliği tartışmalı seçimlerde, bir muhalif siyasi parti, mecliste temsil imkânı bulmuştur. 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde DP oyların %53.3'ünü alarak 408 milletvekili, CHP ise %39.9 ile 69 milletvekili çıkarmıştır (Güngör, 2010: 203) Bu seçimlerde, DP yüksek bir oy alarak iktidara gelmiştir. DP'nin iktidara gelişi, tek parti iktidarını sona erdirmiş ve tam manada çok partili hayata geçilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de çok partili hayata geçişte etkili olan dış faktörlerin neler olduğunun tespit edilip, genel bir değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, Türkiye'de çok partili hayata geçişte en az iç faktörler kadar dış faktörlerin de etkili olduğu tezinin gerekçeleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle, demokrasinin dünyadaki gelişme sürecinden bahsedilerek, Türkiye'deki demokratikleşme süreci ile genel eğilim ve uluslararası konjonktür arasındaki bağlantı irdelenmektedir. Çalışmada daha sonra, Türkiye'de çok partili hayata geçişte etkili olan dış etmenlerin neler olduğu belirlenip, bunların bu sürece etkileri analiz edilmeye çalışılmakta, son olarak çok partili hayata geçişin sonuçlarının genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

2. DEMOKRATİKLEŞME DALGALARI VE TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

Dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmeleri dikkate almadan Türkiye'deki gelişmeleri anlamlandırmaya çalışmak doğru sonuçlara ulaşılmasını engellemektedir. Ülkelerin demokrasiye geçişinde bir çok faktörün etkili olduğu ve bu etkenlerden birisinin de uluslararası konjonktür olduğu söylenebilir. Nitekim Samuel P. Huntington (1996), ülkelerin demokrasiye geçişlerini ve demokrasiden uzaklaşmasını uluslararası ilişkilerle ilintili olarak görmekte ve bunu ispatlayan bazı veriler ortaya koymaktadır. Huntington, otoriter yönetim anlayışının olduğu tek partili sistemi, daha sonraki dönemlerde de askeri veya kişisel diktatörlüğe dayalı rejimlerden çok partili demokratik düzene geçişi, tarihsel süreç içerisinde üç ayrı dalga şeklinde değerlendirmektedir.

Birinci Demokratikleşme Dalgası (1820-1926): Demokrasinin başlangıcı olarak 18. yüzyılda ABD'de erkeklerin büyük çoğunluğuna oy verme hakkının tanınması kabul edilmektedir. Erkek nüfusun büyük kısmına oy hakkı verilmesiyle başlamış olan birinci demokrasi dalgası yaklaşık 100 yıl devam etmiştir. 1860 yılında 37 ülkeden sadece 1'i demokrasi ile yönetilirken, 1870-1890 tarihleri arasında, 43 ülkeden 6'sı demokrasiyle tanışmıştır. Demokrasiyle tanışan ülkelerdeki asıl artış, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış, 51 ülkeden 15'i demokrasiye geçmiştir (Huntington, 1996: 14). 1920'li yıllara

gelindiğinde, hâkim demokrasi eğilimi sona ermiş ve bu durum bir geriye dönüş dalgası (ters demokrasi dalgası) olarak adlandırılmıştır. Bu süreçte, pek çok ülkede demokrasiler yerini diktatörlüklere bırakmıştır (Özbudun, 1993: 10). Bir taraftan Hitler ile Almanya'da Nasyonal Sosyalizmin (Nazizm), diğer taraftan da Mussolini ile İtalya'da faşizmin iktidara gelişi, demokrasilerin zayıflamasına neden olmuştur.

İkinci Demokratikleşme Dalgası (1943-1962): II. Dünya Savaşı'nda müttefiklerin elde ettiği zaferlerle birlikte, ikinci demokrasi dalgası başlamış ve 36 ülke demokrasiye geçmiştir (Huntington, 1999: 129). İtalya, Almanya, Japonya, Avusturya ve Kore'de demokratik kurumlar teşvik edilmiştir. Güney Amerika ülkelerinde seçimlere dayalı sistemler yerleştirilmiştir. Türkiye ve Yunanistan bu bağlamda ikinci demokrasi dalgasıyla, çok partili hayata geçiş yapmışlardır (Dursun, 1999: 27). Türkiye'nin genel konjonktürle uyumlu olarak, zamanın ruhunun ve şartların etkisiyle demokrasiye geçtiği söylenebilir.

II. Dünya Savaşı'nı demokratik ülkelerin kazanmasıyla başlayan süreç, 1960'lı yılların başlarında duraklayarak ikinci ters dalgaya dönüşmüş, Latin Amerika ve bazı Asya ülkelerinde demokratik yönetimden uzaklaşmış, diktatörlük rejimleri doğmuştur (Huntington, 1996: 16-17). İkinci ters dalga Türkiye'yi de etkilemiş ve 27 Mayıs 1960 darbesi yapılmış, demokratik yöntemlerle, yani halkın oyuyla iktidara gelen hükümet demokrasi dışı yollarla iktidardan indirilmiş, dönemin başbakanı ve iki bakanı idama mahkûm edilmiştir.

Üçüncü Demokratikleşme Dalgası (1974-1990): 1970'li yıllara gelindiğinde, 119 ülkeden 40'ı demokrasi ile yönetilmekteydi. 1974'de Portekiz'de demokratik sisteme geçilmesiyle birlikte, üçüncü demokrasi dalgası başlamıştır. Karanfil Devrimleri olarak da adlandırılan bu süreç, 1980'lerin sonunda SSCB'nin çöküşüyle birlikte daha da güçlenerek devam etmiştir (Huntington, 1996: 18-19).

İkinci Demokratikleşme dalgasının, en önemli gerekçesi, güvenlik ve savunma faktörüdür. Demokratik olmayan ülkelerle, demokratik ülkeler arasında gerçekleşen II. Dünya Savaşı'nı demokratik cephe kazanmış ve ikinci demokrasi dalgasına geçilmiştir (Dursun, 1999: 30). Bu bağlamda, Türkiye'nin ikinci dalga demokrasilerinden olduğu söylenebilir. Türkiye'de de çok partili siyasi hayata geçiş İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı'nı demokrasiyi savunan ülkelerin kazanması, Türkiye'nin demokratik hayata geçmesindeki en önemli dış etkenlerden birisi olarak kabul edilebilir.

3.TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE ETKİLİ OLAN DIŞ FAKTÖRLER

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu dönem ile Demokrat Parti'nin kurulduğu yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu durum, siyasi, sosyal ve ekonomik çerçevede benzerlikler göstermektedir. Timur (2003: 11-12) bu yüzden, DP'nin, Serbest Fırka'nın bir devamı olarak görülebileceğini vurgulamaktadır. Kuruluşunda, DP'nin ortaya çıkışını hazırlayan etkenler II. Dünya Savaşı sırasında kendini hissettirmeye başlamıştır.

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişte, İkinci Dünya Savaşı'nın önemli bir etkisi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nı müttefikler (demokrasi cephesi) kazanmışlar ve otoriter tek parti yönetimine dayalı ülkeler kaybetmişlerdir. Bu yüzden tek partili, diktatörlük yönetimine dayanan siyasal sistemler gözden düşmüş, serbest seçime dayanan demokratik sistem öne çıkmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkeler, kendi sistemlerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. Türkiye de batıya yönelerek, demokratik hayata geçişi istediğini belli etmiştir (Akandere,

1998:266). Bu istek aslında tek parti yönetiminin kendi konumunu güçlü görmesinden ve ortaya çıkan uluslararası şartlardan kaynaklanmaktaydı. Bu cümleden hareketle dış faktörlerin, demokrasiye geçiş sürecinde önemli bir etkisinin olduğu yönünde bir çıkarımda bulunulabilir.

Toplumsal değişim ve dönüşümde dış faktörlerle birlikte iç faktörlerin de önemli rol oynadığı söylenilebilir. Türkiye'de çok partili hayata geçişte etkili olan iç etmenler³ şu şekilde sıralanabilir (Akıncı ve Usta, 2015: 47-50; Akandere, 1998: 145-146; Çufalı, 2005: 405):

- Çıkarılan kanunların anayasaya aykırı olması, bu kanunların uygulamaya konulmasının toplum üzerinde olumsuz etki ortaya çıkarması,
- Yönetimde yozlaşmanın ortaya çıkması, işe alımlarda kayırmacılık ve suistimalin yaşanması, yönetim kadrolarında keyfi uygulamalar yürütülmesi,
- Savaşın yaşandığı yıllarda uygulanan ekonomi politikaları ve bu politikaların toplum üzerindeki olumsuz etkisi,
- Varlık vergisi, toprak mahsulleri vergisi ve yol vergisi gibi uygulanan vergi politikaları ve bu politikaların toplum üzerindeki olumsuz etkisi,
- Savaş döneminde, savaş zenginleri sınıfının oluşması,
- Savaş döneminde, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumun kötüleşmesi,
- Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki iki ayrı grubun ekonomi anlayışlarının çatışması ve bununla bağlantılı olarak askeri bürokrat seçkinlerle, zengin toprak sahipleri arasındaki işbirliğinin azalması.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Türkiye'de çok partili hayata geçişte sadece iç etmenler etkili olmamıştır. İç faktörlerle birlikte, dış faktörler de çok partili hayata geçişte önemli rol oynamıştır. Dış faktörler genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir (Dursun, 2005:382; Çufalı, 2005:402; Karatepe, 2001: 94):

- II. Dünya Savaşı sonrasında, otoriter sistemlerle yönetilen devletlerin savaştan yenik ayrılmaları,
- Tek parti diktatörlüklerinin ve otoriter rejimlerin değerini kaybetmesi,
- Savaşı demokratik cepheyi oluşturan müttefiklerin kazanması,
- Savaş sonrasında kurulan yenedünya düzeni ve ABD'nin demokrasiyi dünyaya yaygınlaştırmaya yönelmesi,
- Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası bölgede, çok güçlü bir devlet haline gelmesi, bundan dolayı dönemin devlet adamlarının Sovyet tehdidi endişelerinin artması,
- Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdit ederek, Türkiye'den toprak ve boğazlardan üs talep etmesi ve bunun sonucunda Türkiye'nin batı dünyasına yönelmesi,
- Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere (BM) kurucu üye olarak katılma isteği,
- Türkiye'nin, batıdan ve özellikle ABD'den ekonomik ve askeri yardım alma isteği.

Türkiye'yi demokrasiye geçmesi yönünde teşvik eden hatta zorlayan gelişmeleri, diğer bir ifadeyle çok partili hayata geçişe zemin hazırlayan dış tesirlerin irdelenmesinin çalışmanın bütünlüğü açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

³ İç faktörler de en az dış faktörler kadar demokrasiye geçiş sürecinde etkili olmuştur. İç faktörlerin irdelenmesi başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Hem iç hem de dış faktörleri aynı çalışmada irdelemek, çalışma alanının fazla genişlemesine neden olma riski taşıdığından, iç faktörler sadece başlıklar halinde verilmekle yetinilmiştir.

3.1. İkinci Dünya Savaşı'nın Etkisi ve İzlenen Tarafsızlık Politikası

İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939 yılında Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlamıştır. 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş açmıştır (Soysal, 1983:668). Savaş kısa zamanda geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nda stratejik ve jeopolitik önemi sebebiyle, müttefik ve mihver devletler tarafından, kendi yanlarında savaşa girmesi için Türkiye yoğun baskılara maruz bırakılmıştır. Ancak, Türkiye hem toprak bütünlüğünü korumak hem de bağımsızlığından taviz vermemek amacıyla tarafsızlık politikası izlemiştir (Akandere, 1998:269). Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında, tarafsızlık stratejisini kullanarak, savaş dışı kalma amacına ulaşmıştır (Sönmezoğlu, 1994: 83). Savaşa girmede isteksiz davranılmasında, I. Dünya Savaşı'nın olumsuz sonuçlarının etkili olduğu söylenilebilir.

İngiliz hükümeti ve Churchill sürekli olarak, Türkiye'nin savaşa katılmasını istemiş, 1943 yılının Aralık ayında, Roosevelt ve Churchill'in Kahire'de buluşmasında ve 1944 yılındaki, İkinci Kahire Konferansı'nda bu husus vurgulanmıştır. Amerika ise, İngiltere'ye göre daha esnek davranmış, Türkiye'nin savaşa katılması noktasında çok ısrarcı olmamıştır (Soysal, 1983:674; Sönmezoğlu, 1994: 85; Timur, 2003:53-54).

Türkiye savaşın ilk üç yılında dış ilişkilerinde denge politikası izlemiş, hem İngiliz İttifakına sadık kalmayı sürdürmüş hem de Almanya ile ilişkilerini güçlendirmiştir. 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması (Akandere, 1998: 273); 1941'de Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalanması (Sönmezoğlu, 1994: 83) bu durumun bir göstergesidir. Türkiye bu süreçte Almanya ile ilişkilerini sıcak tutarak, 1943 ve 1944 yıllarında Almanya ile ticari anlaşmalar imzalamıştır (Timur, 2003: 54).

Daha sonraki süreçte, İngiltere ve ABD Türkiye'ye verdikleri bir nota ile Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durdurulmasını istemişlerdir (Akandere, 1998:301). Bu durum karşısında 1941-43 yılları arasında, savaşta üstünlüğü elinde tutan Almanya ile sıkı ilişkiler içinde olan Türkiye (İncioğlu, 2007: 258), 21 Mart 1944 tarihinde, Almanya'ya yapılan ve stratejik önem taşıyan krom ihracatını durdurmuş (Turan, 2003:255), boğazlardan geçen Alman gemilerine sıkı bir denetim uygulamıştır (Sönmezoğlu, 1994: 85).

Diğer taraftan, İngiltere ve ABD, Türkiye'den Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmelerini istemiş (Akandere, 1998: 305), bu durum CHP meclis grubunda ele alınmış ve 2 Ağustos 1944'de Almanya ile diplomatik ilişkiler, 6 Ocak 1945'de ise Japonya ile siyasi ve ticari ilişkiler kesilmiştir. (Soysal, 1983:674-675). Dönemin şartları içinde değerlendirildiğinde, savaşın kaybedenlerinin belli olması, Türkiye'yi bu adımları atmaya zorlamıştır şeklinde bir çıkarımda bulunulabilir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, Almanya, İtalya ve Japonya'da faşist yönetimler yıkılmış, otoriter ve totaliter akımların çekiciliği kaybolmuştur (Erdoğan, 2003: 72). Bu durum, tüm dünyada tek partili diktatörlük yönetimine dayanan siyasal sistemlerin gözden düşmesine ve serbest seçime dayanan liberal demokrasilerin canlanmasına yol açmıştır (Tunçay, 1989:138).

Bununla birlikte, savaş ABD ve İngiltere gibi demokratik cepheyi oluşturan müttefiklerin kazanması ile birlikte, Türkiye yeni bir yol ayrımına girmiş ve bu durum ülkedeki siyasal rejimin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını doğurmuştur (Dursun, 2000: 15). Türkiye savaştan sonra ya tek parti rejimini koruyacak ya da çok partili demokratik düzene geçecekti (Dursun, 2007: 29). II. Dünya Savaşı sırasında tarafsızlık politikası izleyen Türkiye, savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünyada batı bloku içinde yer alarak tercihini yapmıştır (Sönmezoğlu, 1994: 83).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası ortamda en geçerli rejimin liberal demokrasiler olması, BM Anayasasının ortaya koyduğu temel ilkelerin, devletlerin demokrasiye geçmelerini zorunlu kılması, Türkiye'nin çok partili hayata geçişini hızlandırmıştır (Akandere, 1998:344). Tüm bu gelişmelerin yeni dünya düzenine uyum çabaları olarak değerlendirilmesi mümkündür.

3.2. Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin İmzalanması ve Birleşmiş Milletlere Üyelik Süreci

4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında savaş sonrası kurulacak, yenedünya düzeninin ilkelerini belirlemek amacıyla Kırım'ın Yalta şehrinde Yalta Konferansı düzenlenmiştir (Ekinci, 1997:251-252). Yalta Konferansı sonrasında Avrupa'da demokratik yönetimlerin oluşturulacağına dair "Kurtarılmış Avrupa Demeci" yayınlanmıştı (Çufalı, 2005:402). Bir kısım ülkeler savaş kaybettikten sonra galip devletler tarafından demokratikleştirilirken, içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu bir grup devlet de sırf demokratik blok savaşı kazandığı için kendilerini demokratikleşmeye mecbur hissetmişlerdir (Dursun, 2005:178-179; Huntington, 2007: 42; Karadağ, 2005:316). Kazananlarla birlikte olmanın ve onların değerlerini paylaşmanın Batılı devletler tarafından kabul görmede etkili olacağı düşüncesiyle hareket edildiği de vurgulanması gereken bir husustur (Akıncı, 2014:57). Bu konferansta 8 Şubat 1945 günü, o güne kadar Almanya'ya savaş ilan etmiş devletlerin San Francisco Konferansı'na katılabilecekleri belirtilmiştir. Türkiye'nin de 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi durumunda, San Francisco Konferansı'na katılabileceği kararlaştırılmıştır. Türkiye, İngiliz Hükümeti tarafından, kendilerine verilen bu notayı mecliste görüşerek karara bağlamıştır (Akandere, 1998:309-311; Soysal, 1983:675-676).

Daha sonra Yalta Konferansı kararları uyarınca (Sönmezoğlu, 1994:82), savaşın son günlerinde 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir (Ahmad ve Ahmad; 1976:12). Savaş ilanı verildiği günün ertesi günü, ABD ile "Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması" imzalanmıştır (Dursun, 1999:36). Ayrıca, Almanya ve Japonya'ya yapılan savaş ilanı Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na katılmasını sağlamış ve bu sayede, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalama hakkı doğmuştur. Bu durum Türkiye'yi batı dünyasına ve özellikle ABD'ye daha da yaklaştırmıştır (Erdoğan, 2003: 72). 5 Mart 1945'de müttefik devletler, Türkiye'yi San Francisco toplantısına resmen davet etmişlerdir (Akandere, 1998:314).

İkinci Dünya Savaşını Almanya ve İtalya gibi totaliter tek partili rejimlere sahip ülkelerin başlatmış olması sebebiyle, otoriter ve totaliter rejimlere karşı şiddetli bir tepki dile getirilmiştir. Bu eleştirilerden milli şefin hâkim olduğu tek partili bir siyasal rejime sahip olan Türkiye de nasibini almış, savaş sonrası, İngiliz yayın organları, Türkiye'yi eleştiren yayınlar yapmışlardır (Akandere, 1998:337-338).

Bu tepkiler karşısında, Yalta Konferansı sonrası, San Francisco'ya çağrılan Türkiye'de bu konferanstan önce bir dizi değişikliklere gidilmiştir. Tan, Vatan, Tasvir-i Efkâr gazetelerine yayın izni verilmiş, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak 1944'de emekliye ayrılarak, silahlı kuvvetler üzerinde sivil denetim yetkisi kurulmak istenmiştir (Çufalı, 2005:402-403). Bu konferansa giden Türk heyetinde yer alan Feridun Erkin'in ifadelerine göre, İnönü, Amerikalıların sorması halinde, "en kısa zamanda demokrasiye geçileceğinin" söylenmesi talimatını vermiştir (Karatepe, 2001: 95). Söz konusu beyan dahi Türkiye'nin demokrasiye geçişinde dış faktörlerin belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Bu arada, Türkiye'yi Dışişleri Bakanı, Hasan Saka'nın başkanlığında bir heyetin temsil ettiği San Francisco Konferansı 25 Nisan 1945'de toplanmıştır. Hasan Saka bu konferansta

“Savaşın sonra her türlü demokratik akımların gelişmesine izin verileceğini” vurgulamıştır (Çufalı, 2005:403). Saka, Reuters Ajansına verdiği demeçle, “Cumhuriyet rejiminin modern demokrasi yolu üzerinde azimle gelişeceğini” ifade ederek, Türkiye’nin yeni bir yola girdiğinin işaretlerini vermiştir (Dursun, 2001: 13). Bununla birlikte, 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında İnönü, “Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin, gelişmeye devam edeceği ve savaş bittikten sonra, Türkiye’nin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensiplerinin hüküm süreceğini” açıklamıştır (Dursun, 1999: 37).

Bütün bu açıklamalar ve girişimler sonucunda, 26 Haziran 1945’de Türkiye, diğer devletlerle birlikte Birleşmiş Milletler Antlaşmasını onaylamış, bu antlaşma 15 Ağustos 1945 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir (Akandere, 1998: 336-337). Birleşmiş Milletler Yasası 24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Soysal, 1983:677).

Türkiye Birleşmiş Milletler Anayasası’nı onaylayarak, çok partili demokrasiye geçmeyi kabul etmiştir. Menderes, mecliste yapmış olduğu konuşmada bunu şu şekilde dile getirmiştir: “Birleşmiş Milletler Sözleşmesini kabul eden ülkelerin demokrasi prensiplerine uygun olarak vatandaşlarının özgürlüklerinin ve siyasi haklarının saklı tutulmasını taahhüt ettiklerini kabul etmişlerdir...” diyerek çok partili demokratik hayata geçişin gerekli olduğunu vurgulamıştır (Akandere, 1998:343-344). Buradan yola çıkılarak, Türkiye’de çok partili hayata geçişin, oluşturulan yenedünya düzeninde yer alabilmek için bir zorunluluk olarak görüldüğü yönünde bir değerlendirmede bulunulabilir.

3.3. Sovyetler Birliği Tehdidi: SSCB’nin Türkiye’den Toprak ve Üs Talebinde Bulunması

Çok partili hayata geçiş sürecini hızlandıran en önemli dış etkenlerden birisi de, SSCB ile Türkiye’nin dış ilişkilerinin bozulmasıdır (Karatepe, 2001: 95). Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler 1920’li ve 1930’lu yıllarda Türk dış siyasetinin önemli köşe taşlarından birisi olmuştur (Zürcher, 2007:302). SSCB ile Türkiye arasında 1921 Moskova Antlaşması ile başlayan, 1925 Antlaşmasıyla yenilenen ikili ilişkiler, 1939’da SSCB’nin boğazlara ilişkin bazı istekleri nedeniyle bozulmuştur (Sönmezoğlu, 1994: 85). Sovyetler Birliği ile olan iyi ilişkiler dolayısıyla Türkiye, dengeli bir dış politika izlemek ve ondan faydalanmak amaçlamaktayken, kendi topraklarına dönük talepler, zorunlu olarak Türkiye’nin batıya yanaşmasına yol açmıştır.

SSCB, 1945 yılının Mart ayında Ankara’ya bir nota vererek, 17 Aralık 1925 Saldırmazlık Antlaşmasını uygulamayacağını bildirmiştir. SSCB, yeni şartlara uyum sağlayabilmek için bu antlaşmada değişikliğe gidilmesi gerektiğini belirtmiş, boğazlarda üs ve doğu sınırında toprak talebinde bulunmuştur (Karatepe, 2001: 95). SSCB’nin 7 Ağustos ve 24 Eylül 1946 tarihlerinde Türkiye’ye gönderdiği notalar (Sönmezoğlu, 1994: 86) karşısında ABD hükümeti Türkiye’nin kararlı bir yol tutmasını tavsiye etmiş (Zürcher, 2007:303) ve bu durumdan cesaret alan Türkiye 22 Ağustos ve 18 Ekim tarihlerinde verdiği notalarla SSCB’nin isteklerini reddetmiştir (Soysal, 1997: 27-33).

Savaşın galiplerinden olan SSCB’nin 1945 ve 1946 yıllarında iki defa Türkiye’ye nota göndererek, taleplerde bulunması, Türkiye’nin güvenlik kaygılarıyla ABD’ye yanaşmasını çabuklaştırmıştır (Erdoğan, 2003: 72). Bu durum, Türkiye’nin batılı ülkelerin desteğini almak üzere girişimlerde bulunmasına sebep olmuştur (İncioğlu, 2007:258). O dönem içerisinde Türkiye’nin Batı bloğunun desteğini almadan Sovyetler Birliği’ne karşı kendini savunabilmesi mümkün görünmüyordu.

Türkiye-Sovyet İlişkilerinin bozulması, Türkiye’nin Amerikancı bir politika izlemesine de yol açmıştır (Timur, 2003: 66). SSCB tehdidi karşısında Türkiye, demokrasiyle yönetilen batılı ülkelere yönelmeye başlamıştır. Bunun için Türkiye’nin önünde iki seçenek vardı; ya

tek parti düzenini devam ettirecek ya da demokratik siyasal sistemi yerleştirecekti (Kongar, 1999:158). Bu durum karşısında, Türkiye, ABD'nin hem siyasi hem de ekonomik desteğini alabilmek için çok partili siyasal hayata geçişi hızlandırma düşüncesine girmiştir (Çufalı, 2005:404). Bu dönem içerisinde Türkiye'nin başka bir alternatifi mevcut değildi ve Sovyet tehdidine karşı Amerika'ya ve batılı ülkelere yanaşması gerekmektedir.

Hem Sovyet tehdidi altında olması hem de içinde bulunduğu ekonomik durum, Türkiye'nin ABD'den yardım talep etmesine sebep olmuştur (Dursun, 2000: 16). Daha sonraki süreçte, ABD'nin Truman Doktrini ile Sovyet tehdidine karşı Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yapması da gündeme gelmiştir (Erdoğan, 2003: 72).

3.4. ABD ile Ekonomik İlişkilerin Artırılması: Truman Doktrini ve Marshall Planı

Truman Doktrini ve Marshall Planı, Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikasına yönelik hazırlanmıştır (Ekinci, 1997:343-344). ABD, yerle bir olmuş ve henüz Sovyetler Birliği'nin kontrolüne girmemiş ülkelere ekonomik destek vererek, bu ülkelerin tekrar toparlanmasını istemekteydi. Aksi takdirde bu ülkelerde de komünizm yayılabilir ve liberal demokrasi ile yönetilen ülkelerin sayısı çok azalardı.

Dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısının, “Amerikan yardımlarının hedefinin bu memleketlerde demokrasiyi yerleştirmek olduğu” sözleri, demokrasiye geçişe verilen önemi ortaya çıkarmış, İnönü de o dönemde batılı devlet adamlarıyla yapmış olduğu görüşmelerde demokrasiye verdiği önemi vurgulamıştır. Adnan Menderes ise o dönemde yapmış olduğu konuşmalarda, “hiçbir memleketin dünyada meydana gelen olaylar ve hâkim olan fikir cereyanlarının etkisinden uzak olamayacağını, Türkiye’de de bu tesirin etkisini göstermeye başladığı” (Çufalı, 2005:404-405) sözleriyle çok partili demokratik düzenin önemine vurgu yapmıştır.

7 Mayıs 1946 tarihinde, Türkiye ile Amerika arasında, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımlardan doğan borçların silinmesine dair bir anlaşma imzalanmıştır (Soysal, 1997: 23). Yine aynı yıl ABD'den 50 milyon dolarlık kredi alınmış, 1947 yılında ise ABD Truman Doktrini kapsamında SSCB tehlikesini göz önünde tutarak, Türkiye ile Yunanistan'a 400 milyon dolarlık bir yardım öngörmüştür (Tuna, 2007: 91). 12 Mart 1947 tarihinde, ABD meclisinde Truman Doktrininin yürütülebilmesi için, Türkiye'nin Amerikan kamuoyunu demokratik bir yönetime gittiği yönünde ikna etmesi gerektiği görüşü dile getirilmiştir. Truman doktrini 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girmiş ve 12 Temmuz 1947 yılında ise anlaşma imzalanmıştır (Eroğlu, 2003:118). Türkiye 1947 ve 1949 yılları arasında ABD'den yaklaşık 150 milyon dolarlık yardım almıştır (Tuna, 2007: 91). Dönemin şartları içerisinde değerlendirildiğinde, II. Dünya Savaşı'na fiili olarak girmediği halde, Türkiye'nin ekonomik olarak çok kötü bir duruma düşmüş olması sebebiyle, ülke ekonomisinin toparlanabilmesi için ABD yardımlarına ihtiyaç duyulduğu yönünde çıkarımda bulunulması mümkündür.

Truman Doktrini'nin dışında, ABD tarafından Sovyet tehlikesini önlemek ve Avrupa'nın imarını sağlamak hedefiyle bir yardım programı çerçevesinde Haziran 1947'de Marshall Planı hazırlanmıştır. Bu planın amacı; Avrupalıların toparlanmalarına yardımcı olmak, Amerikan sanayi için ihracat pazarlarını korumak ve komünizme neden olan yoksulluğu kaldırmaktır (Zürcher, 2007:304). Türkiye bu yardımdan yararlanmak istemiş, ancak Türkiye'nin savaşta tahrip olmadığı gerekçesiyle ABD buna yaklaşmamıştır (Tuna, 2007: 92).

Daha sonraki süreçte, Amerika'nın askeri ve siyasi desteğinden yararlanmak için, ABD'nin çok önem verdiği demokrasi ve serbest girişim gibi ilkelere uymanın Türkiye için yararlı olacağını düşünen hükümet, buna göre düzenlemelere gitmiştir (Zürcher, 2007:304). Bu

olaylar üzerine, 4 Temmuz 1948'de "Türkiye-ABD Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalanmış ve Marshall Planı yardımları başlamıştır. Türkiye, 1948-1952 yılları arasında 352 milyon dolarlık yardım almıştır (Tuna, 2007:92).

Truman Doktrini, Marshall Planı ve Türkiye'nin Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütüne alınması, Türkiye ile Amerika arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri yakın boyutlara taşımış (Shaw ve Shaw, 1994:473) bu şekilde ABD ile olan mesafe aşamalı olarak ortadan kalkmıştır. Bütün bu faktörler, Türkiye'de tek partili yönetime dayalı sistemden vazgeçilerek, demokratik hayata geçilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

4. TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ

1939 yılında, CHP'nin 5. Büyük Kurultayında devlet-parti arasındaki bağlar gevşetilerek, mecliste, "sadık muhalefet rolü oynaması" için tüzük değişikliğine gidilerek, "müstakil grup" adıyla Halk Partisinden bağımsız olarak hareket edecek bir grup kurulmuştu (Ahmad, 1976: 21; İncioğlu, 2007: 266). Bu grup, parti başkanlığına bağlı olarak çalışacak, partinin faaliyetlerini eleştirebilecekti. Ancak bu grubun, parti grubundaki görüşme ve eylemlere katılmasına izin verilmemiş ve grup iktidarı etkileyecek ölçüde muhalefet gücü gösterememiştir (Karatepe, 2001: 93-94).

1 Ocak 1945'de meclise gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı sırasında uzun ve sert tartışmalar olmuş (Karaömerlioğlu, 1998: 34), yasa tasarısı 11 Haziran'da kabul edilmiştir. CHP içinde parti içi muhalefetin ilk önemli çıkışı da toprak reformu yasa tasarısı ve bütçenin mecliste görüşülmesi sırasında olmuştur (Ahmad, 1994: 24; Erdoğan, 2003:73).

Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 29 Mayıs 1945'de bütçe için red oyu kullanmışlar ve ardından CHP meclis grubuna "Anayasaya uygun olarak çoğulcu demokratik bir sisteme geçilmesini öneren" bir önerge vermişlerdir (Erdoğan, 2003: 73). Bu önergede, milli egemenlik ilkesinin uygulanması, parti işleyişinin demokrasinin temel ilkelerine göre yürütülmesi istenmiştir. 7 Haziran 1945'de verilen Türk Demokrasi tarihine, "Dörtlü Takrir" olarak geçen bu önerge meclis grubu tarafından, önerinin grubun yetkisi dışında olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir (Ahmad, 1994: 26).

Önerge sahipleri bu dönemde ayrı bir parti kurmaktan çok, parti ve meclis içindeki hoşnutsuzluğu dile getirmişler, hatta İnönü "Bunu parti içinde yapmasınlar, ayrı bir parti olarak mücadele etsinler (İncioğlu, 2007:270), Türkiye için çok partili sisteme geçmek zamanı gelmiştir, ikinci partinin Celal Bayar ve arkadaşları tarafından kurulması iyi olacaktır" (Timur, 2003: 18) sözlerini kullanarak muhalefetin önünü açmıştı.

Önerenin reddi üzerine, Menderes ve Köprülü, Tan ve Vatan gazetelerinde yazdıkları yazılarla partiyi eleştirmeye başlamışlar, bu durum parti disiplinini bozma olarak değerlendirilerek, parti divanı tarafından Menderes ve Köprülü partiden ihraç edilmiştir. Bu olayın parti tüzüğüne aykırı olduğunu belirterek, bir basın bildiriyle tepki gösterdiği için Refik Koraltan da partiden çıkartılmıştır. Bu durumu protesto eden Celal Bayar ise hem milletvekilliğinden hem de partiden istifa etmiştir (Sarıbay, 2001: 52-53).

19 Mayıs 1945'de İnönü, "Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin ilerlemeye devam edeceği ve savaş döneminin ortaya çıkardığı darlıklar ortadan kalkınca, ülkede siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensiplerinin hüküm süreceğini" vurgulamıştı (Timur, 2003: 17-20). Halk Partisi içinde bu gelişmeler olurken, 5 Eylül 1945'de işadamı Nuri Demirağ tarafından muhalif parti olarak Milli Kalkınma Partisi kurulmuştu (Erdoğan, 2003:74).

Ancak 1 Kasım 1945’de meclis açılış konuşmasında İnönü, bu partiyi yok sayıp, Türk siyasi sisteminin eksiğinin muhalif bir parti olduğunu söyleyerek, Bayar ve arkadaşlarını muhalefet partisi halinde örgütlenmeye davet etmiştir. Bundan bir ay sonra Celal Bayar parti kuracaklarını açıklamıştır. Partinin kuruluşunda önce, Bayar, İnönü ile görüşerek parti programı hakkında bilgi vermiştir (Karatepe, 2001: 99).

Bu gelişmeler, 7 Ocak 1946’da Bayar’ın liderliğinde DP’nin resmen kurulmasıyla sonuçlanmıştı (Erdoğan, 2003: 73). Muvazaa iddiasıyla kurulan DP kısa zamanda geniş halk kesiminin ilgisini çekmeye başlamıştı (Karatepe, 2001:100).

Bu durumu gören CHP, bu geçiş döneminde, kendi örgüt yapısında ve ideolojisinde değişikliklere giderek, genel olarak siyasi sistemde liberalleşme adımları atmıştı (Erdoğan, 2003: 75). CHP, 10 Mayıs 1946 tarihindeki olağanüstü kurultayda aldığı kararlarla dönüşüm ve değişimin yolunu açmıştı. Bu kurultayda alınan kararlar şu şekilde sıralanabilir (Dursun, 2007: 30):

- Sınıf esasına dayalı dernek veya siyasi parti kurulmasına izin verilmesi,
- Tek dereceli seçim sistemine geçilmesi,
- Parti başkanının değışmezliğinin kaldırılıp, şef yerine genel başkanın kullanılması
- Mecliste müstakil grubun kaldırılması gibi kararların alınması kurultayda değışim ve dönüşüm yolunda atılan önemli adımlar olmuştur.

Bu doğrultuda, Basın Kanunu’nda değışikliklere gidilmiş, üniversitelere özerklik tanınmış, tek dereceli seçime geçilmesini öngören seçim kanunu çıkarılmıştır (Erdoğan, 2003:75).

CHP, Demokrat Partinin teşkilatlanmasına ve seçimlere hazırlanmasına imkân vermeden, 1947 yılında yapılacak genel seçimleri, erken seçim kararı olarak bir yıl öne almıştı. 21 Temmuz 1946’da yapılan seçimlere CHP, DP ve Milli Kalkınma Partisi katılmıştır. Seçimlerde, CHP 395 ve DP ise 62 sandalye kazanmıştı. 1946 seçimleri, sonuçları bakımından Türk siyasi hayatı açısından önemli bir gelişmedir. Zira Birinci Meclisten bu yana, mecliste hiçbir zaman muhalefet milletvekilleri yer almamıştı. DP’nin mecliste temsil edilmesi muhalefetin meşruiyet zeminine oturmasını sağlamıştı. Diğer yandan, bu seçimler açık oy, gizli sayım esasına göre yapılıp, adli denetim yerine idari denetim uygulandığı için, seçimin sonuçları üzerine uzun süreli tartışmalar olmuştur (Dursun, 1999: 47; Timur, 2003: 54).

DP’nin başarısından rahatsız olan İnönü, hükümeti kurma görevini otoriter eğilimlere sahip ve muhalefete karşı sert tutumları olan Recep Peker’e vermişti. Bu durum, çok partili düzene geçme amacıyla çelişmişti. Peker döneminde, baskı yöntemleri tekrar uygulanmaya başlamış ve basına yasaklar getirilmişti. Peker’in uyguladığı politikaları DP’liler sürekli eleştirerek hükümeti zor durumda bırakmıştı (Karatepe, 2001:101). Buradan yola çıkarak, aslında CHP’nin herhangi bir muhalif partinin güçlenerek kendilerine alternatif oluşturmasını istemediği sonucuna ulaşılabilir.

DP, bu dönemde uygulamak istediği program ve politikalarını, 7 Ocak 1947’de yapılan ilk büyük kongresinde kamuoyuna duyurmuştu. Kongrede, “Ana Davalar” adlı bir rapor hazırlanmış ve şu konuların altı çizilmiştir (Apuhan, 2007:78; Dursun, 2007:30):

- Anayasaya aykırı anti-demokratik hükümlerin ve kanunların kaldırılması,
- Devlet Başkanlığı ve parti başkanlığının birbirinden ayrılması,
- Yargıç güvencesinde demokratik bir seçim kanununun hazırlanması,
- Hükümetin ve idarenin faaliyetlerinde tarafsızlığın sağlanması,

Bu rapor, çok partili demokratik yaşama geçişte, Türk halkına iktidarın gerçek sahibinin halk olduğunu hatırlatması bakımından özel bir öneme sahipti (Karatepe, 2001:101). DP hem birinci kongresinde hem de 20 Haziran 1947'de yapmış olduğu ikinci büyük kongresinde ayrıca önemli konulara değinmiştir. "Okullarda din derslerinin konulması, vatandaş oyununun güvence altına alınması, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, Köy Enstitülerinin programlarının yeniden düzenlenmesi, Devlet Ticari Kuruluşlarının kapatılması" gibi taleplerin politikalarına aktarılacağı vurgulanmıştı (Dursun, 2007: 30).

DP'nin bu çıkışı ve halktan gördüğü destek, CHP'nin hem parti programında değişiklikler yapmasına, hem de halkın tepkisini çeken uygulamalarda geri adım atmasına sebep olmuştu. Bu doğrultuda İnönü nispeten daha liberal, daha ılımlı bir başbakanı göreve getirmek istemişti.

1946 seçimleri sonrasında, DP'nin kamuoyunda gördüğü ilgi CHP'nin laiklik anlayışında değişikliklere gitmesine yol açmış, partinin dini konularda halka yönelik bazı tavizlerde bulunmasına sebep olmuştu (Kaçmazoğlu, 1988: 30). 1947 yılında 12 Temmuz Beyannamesi ile İnönü tarafsızlığını ilan etmiş ve muhalefet partisinin yasal çerçevede hareket ettiğini belirtmişti. Ayrıca, Peker'in ihtilalci olarak suçladığı DP'lileri destekleyerek, bir anlamda Peker'e karşı çıkmıştı (Gürkan, 1998:272). Bu bildirdiden sonra Peker, mecliste güvenoyuna başvurmuş, oylama sonucu aleyhine 35 oy çıkmasına karşın güvenoyu almıştı. Bu durum karşısında sağlık nedenleri bahanesiyle Recep Peker 9 Eylül 1947'de görevinden istifa etmiş ve 10 Eylül günü Başbakan olarak Hasan Saka atanarak hükümeti kurmuştu (Sertkaya, 2007: 78-79). Saka Hükümeti nispeten daha liberal bir politika izlemiştir. Bu dönemde hükümetin din karşısındaki tutumunda yumuşamaya gidilmiş, okullarda din dersleri konulmuş, Ankara'da İlahiyat Fakültesi açılmıştı. II. Dünya Savaşı döneminden beri süren sıkıyönetim, Aralık 1947'de kaldırılmıştı (Erdoğan, 2003: 76-77). Daha sonraki dönemde hükümeti kuran, Şemsettin Günaltay da, liberal politikaları sürdürmüştü. 16 Şubat 1950 tarihinde, gizli oy, açık sayım ve yargı güvencesi getiren yeni bir seçim kanunu çıkarılmıştı (Kocacık, 2002: 44). Gerçekleştirilen bu değişiklikler çok partili düzenin kurumsallaşmasını hızlandırmıştı (Dursun, 1999: 51). Gizli oy, açık sayım ilkesini CHP'nin, muhalefet partisinin seçimi boykot etme tehdidi karşısında kabul ettiği de vurgulanması gereken bir husustur.

Bu seçim kanununa göre, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde, DP 408, CHP 69 ve Millet Partisi 1 milletvekilliği kazanmıştı. Seçimleri DP'nin ezici bir çoğunlukla kazanması, II. Meşrutiyet ve tek parti döneminde sekteye uğrayan çok partili demokratik siyasal hayat sürecini yeniden başlatmıştır (Erdoğan, 2003: 75-77). 14 Mayıs 1950 tarihi, Türkiye'nin demokratik dönüşümünde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'de ilk kez, serbest seçimlerle ve halkın isteğiyle iktidar el değiştirmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ülkeyi yöneten seçkinli elit kadro, yerini yeni siyasi seçkinlere terk etmiştir (Dursun, 2007: 31).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı'da asıl olarak Tanzimat'la birlikte başladığı söylenebilecek olan değişim ve dönüşüm süreci, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiş, Cumhuriyetle birlikte daha köklü bir değişim projesi uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde, geleneksel yapı ve kurumlar kaldırılmış, bunun yerine batı tarzı yapı ve kurumların yerleştirilmesi daha devrimci bir tarzda gerçekleştirilmiştir. Yaşanan bu genel çizgi kapsamında yer alan bir gelişme de demokratikleşme/demokrasiye geçiş sürecidir. Cumhuriyetin ilk döneminde,

milli egemenlik ilkesinin siyasal sistemin temeline yerleştirilmesi radikal bir değişiklik olmakla birlikte, çok partili bir siyasal hayatın uygulanması mümkün olmamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde bir müddet devam eden çok partili siyasal hayat süreci, Cumhuriyetin kurulmasına müteakip, tek partinin hüküm sürdüğü 1923-1930 yılları arasında iki muhalefet girişimi (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası) ile yeniden oluşturulmak istenmiş, ancak dönemin siyasal koşulları bu teşebbüslerin kalıcı olmasına izin vermemiştir. Bunlardan, Cumhuriyet dönemindeki ilk çok partili hayat girişimi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Said İsyanı bahane edilerek kapatılmıştır. İkinci çok partili hayat denemesi olan Serbest Fırka deneyimi de kısa süreli olmuş ve partinin kurucusu Rauf Orbay partiyi feshetmiştir. Bu muhalefet girişimlerinden sonra, ülke 1945 yılına gelene kadar tek partinin merkeziyetçi ve baskıcı yönetim anlayışıyla idare edilmiştir.

Bu arada, uluslararası konjonktür değerlendirildiğinde, II. Dünya Savaşı ve sonuçlarının etkileri de dikkati çekmektedir. Bu süreçte, II. Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesi olarak ifade edilen ülkelerin kazanması ile birlikte, otoriter tek parti sistemleriyle yönetilen rejimler değer kaybetmiştir. Savaş sonrasında oluşturulan yenedünya düzenine uyum sağlayabilmek, Birleşmiş Milletlere kurucu üye olabilmek, batıdan askeri ve ekonomik yardım alabilmek ve kendisine yöneltilen Sovyet tehdidine karşı durabilmek amacıyla, Türkiye'nin batıya yaklaştığı görülmektedir. Bütün bu dış faktörlerin, Türkiye'de otoriter tek parti yönetiminden vazgeçilerek, demokratik hayata geçilmesi ihtiyacını ortaya çıkardığı söylenilebilir.

Yukarıda bahsedilen dış faktörlerin de etkisiyle Türkiye'de çok partili siyasal hayatın yolu açılmıştır. CHP içinden çıkan bir muhalif grup tarihe "Dörtlü Takrir" olarak geçecek olan bir önergeyi parti grubuna vererek, partiden ipleri koparmış, önergeyi veren milletvekilleri partiden ihraç edilmiştir. Bu gelişme, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Demokrat Partinin kurulmasından önce Milli Kalkınma Partisi (5 Eylül 1945) kurulmuştu ve siyasal süreçte yer almasına dönemin yönetimince izin verilmişti. Demokrat Parti, kalıcı, kurumsallaşan ve etki gücü yüksek bir muhalefet partisi olduğu için, Türk siyasal literatüründe gerçek anlamda çok partili hayata geçiş, bu partinin siyasal hayata girmesiyle başlatılmaktadır.

Çok partili hayata geçişte Milli Şef İnönü'nün etkili bir rol oynadığı da söylenilebilir. Bu dönemde, hem iç hem dış şartları iyi okuduğu söylenebilecek olan İnönü'nün ileri görüşlü devlet adamlılığı vasfını ön plana çıkararak, aslında çok partili demokratik hayata geçişe çok da taraftar olmamasına rağmen, bu yöndeki gidişatı engellemediği ifade edilebilir. İç faktörlerin, çok partili hayata geçiş için etkili olduğu asıl belirleyici olanın ise, dış aktörlerdeki değişim olduğu altı çizilmesi gereken bir husustur. Tanzimat döneminden bu yana gerçekleştirilen hemen tüm değişim ve dönüşüm hareketleri, dış dünyadaki gelişmeler dikkate alınarak yapılmıştır. Çok partili döneme geçişin de bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiği söylenilebilir. Çalışma sonucunda ortaya çıkan temel sonuç, siyasal iktidarın meşruiyetinin aşınması ve uluslararası konjonktürün etkisiyle Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçildiğinin tespitidir.

Çok partili hayata geçilmesi ile birlikte, Türk demokrasisinin önündeki engellerin tam anlamıyla ortadan kaldırıldığı söylenemez. Çok partili hayata geçildikten sonra, demokrasisinin bir türlü kurumsallaşamaması, Türk siyasal hayatının en önemli sorunu olarak öne çıkmaktadır. Bu durumun en önemli sebebi, demokratik gelişmede, içeriden gelen demokratik taleplerin değil, yukarıda ifade edildiği gibi dış koşulların büyük oranda etkili olması gösterilebilir.

Demokrasinin içselleştirilememesi ve kurumsallaştırılmaması sorununa yönelik olarak, katılımcı ve müzakereci demokrasi anlayışının tam anlamıyla hayata geçirilmesi, sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarına gereken önem verilerek, halkın yönetim sürecine aktif katılımının sağlanmasıyla çözüm üretilebileceği, atılacak bu adımların ülkede olumlu yönde bir siyasal gelişme sağlayabileceği vurgulanması gereken önemli bir hususlardır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, F. (1994), *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yayınları, İstanbul.
- AHMAD, F. ve AHMAD, B. T. (1976), *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- AKANDERE, O. (1998), *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- AKINCI, A. (2014), "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1): 55- 72
- AKINCI, A. ve USTA, S. (2015), "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17 (29): 41-52.
- APUHAN, R. Ş. (2007), *27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes, Resmi Tarihi Değiştirecek Gerçekler*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ÇUFALLI, M. (2005), "Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi: 1945–1950", (Ed.) KÜÇÜK, A., BAKAN, S. ve KARADAĞ, A., *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, I. Cilt, Aktüel Yayınları*, İstanbul.
- DURSUN D. (2001), *27 Mayıs Darbesi, Hatıralar, Gözlemler ve Düşünceler*, Şehir Yayınları, İstanbul.
- DURSUN, D. (1999), *Demokratikleşmeyen Türkiye*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- DURSUN, D. (2000), *Ertesi Gün, Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- DURSUN, D. (2005), "Demokratikleşmeyen Cumhuriyet", (Ed.) KÜÇÜK, A., BAKAN, S. ve KARADAĞ, A., *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, I. Cilt, Aktüel Yayınları*, İstanbul.
- DURSUN, D. (2007), "Türkiye'nin Dönüşüm Süreci, Dinamikleri ve Genel Özellikleri", (Ed.) DURSUN, D., DURAN, B. ve AL, H., *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye, Aktörler, Alanlar, Sorunlar*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- EKİNCİ, N. (1997), *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları*, İstanbul.
- ERDOĞAN, M. (2003), *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara.
- EROĞLU, C. (2003), "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71, (Der.) SCHIK, I. C. ve TONAK, E. A., *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, Süleyman (2010), "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, 193-208.
- GÜRKAN, N. (1998), *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın, 1945-1950*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- HUNTINGTON, S. P. (1996), Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma, (Çev.) ÖZBUDUN, E., Yetkin Yayınları, Ankara.
- HUNTINGTON, S. P. (1999). “Üçüncü Demokrasi Dalgası”, (Çev.) YALÇIN, E. ve YAYLA, A., (Ed.) YAYLA, A., Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- İNCİOĞLU, N. K. (2007), “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları, (Ed.) KALAYCIOĞLU, E. ve SARIBAY, A. Y., Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Alfa Yayınları, İstanbul.
- KAÇMAZOĞLU, H. B. (1988), Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- KARADAĞ, A. (2005), “Türkiye’de Demokratikleşme ve Demokratik Sistem”, (Ed.) KÜÇÜK, A., BAKAN, S. ve KARADAĞ, A., 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, Cilt: 1, Aktüel Yayınları, İstanbul.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. A. (1998), “Bir Tepeden Reform Denemesi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi”, Birikim Dergisi, S:107: 31-47.
- KARATEPE, Ş. (2001), Tek Parti Dönemi, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KOCACIK, F. (2002), “Demokrasiye Geçiş Sürecinde 1946-50 Seçimleri”, Yeni Türkiye Dergisi, Y:8, S:44: 532-536.
- KONGAR, E. (1999), 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÖZBUDUN, E. (1993), Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- SARIBAY, A. Y. (2001), Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul.
- SERTKAYA, İ. (2007), Demokrasi Şehidi Adnan Menderes, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- SHAW, S. J. ve SHAW, E. K. (1994), Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Çev.) HARMANCI, M., E Yayınları, İstanbul.
- SOYSAL, İ. (1983), Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, 1920-1945, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- SOYSAL, İ. (1997), Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975), İsis Yayınları, İstanbul.
- SÖNMEZOĞLU, F. (1994), “II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası: Tarafsızlıktan NATO’ya”, (Der.) SÖNMEZOĞLU, F., Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul.
- TİMUR, T. (2003), Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İmge Yayınevi, Ankara.
- TUNA, S. (2007), “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 7(13): 86-121.
- TUNÇAY, M. (1989), Türkiye Tarihi-4-Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TURAN, Ş. (2003), İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ZÜRCHER, E. J. (2007), Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, (Çev.) SANER GÖNEN, Y., İletişim Yayınları, İstanbul.